

**»DIE SCHREIBART IST ZWAR UNKORREKT,
JEDOCH LAUNICHT«:**

JEZIKOVNO-STILNE POSEBNOSTI V PISMIH NEKEGA LJUBLJANSKEGA MEŠČANA BOTRU V LOŽ¹

*Marija Javor Briški,
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*

Pisma, ki jih je neki Ljubljančan naslovil svojemu botru v Ložu, da mu kot očividec oz. dobro obveščen meščan poroča o početju Francozov v času prve francoske okupacije leta 1797 na Kranjskem, nimajo le zgodovinske pričevalne vrednosti (Farinelli, 2023), temveč so zanimiva tudi z jezikovnega vidika. Zapis v nemškem jeziku založnik v predgovoru označi za nepravilnega, a hkrati duhovitega. Prav zaradi te kombinacije je »dobil nenavadno zamisel, da bi ta pisma natisnil, v upanju, da jih bodo nekateri prebrali, se ob tem zabavali in dobili zgoščeno, časovno urejeno predstavo o celotnem dogajanju.«² Po Horacijevem načelu *dulce et utile* je združil koristno z zabavnim, da bi bilo širjenje védenja o zgodovinskih dogodkih pri bralcih čim bolj učinkovito. Napoveduje

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Gl. slovenski prevod Mateja Veniera, objavljen v pričujoči monografiji.

celo natis drugega zvezka o dogodkih na podeželju, če bi objavljena pisma pri občinstvu žela uspeh, vendar te namere ni uresničil.

Ker je standardizacija nemškega pisnega jezika od začetkov v 16. stoletju do kodifikacije pravopisa v 20. stoletju dolgotrajen proces, ki je v nemških deželah potekal različno (Wiesinger, 1985, 1945; 2003, 2987–2991), se postavlja vprašanje, katera pravila je založnik imel v mislih, ko je opozoril na jezikovno ne-korektnost. Medtem ko se je pisni jezik na vzhodnosrednjememški-meissenški osnovi v srednje- in severnonemškem prostoru že zdavnaj etabliral, je v Avstrijo prodiral šele v obdobju razsvetljenstva okoli 1750 pod vladavino Marije Terezije. Takrat so se začeli zgledovati po spisih Johanna Christopha Gottscheda in nemških slovnica, ki so jih v Avstriji napisali Gottschedu več ali manj zavezani avtorji. Da bi se otrsli provincializmov, so se orientirali po slovarju Johanna Christopha Adelunga *Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart*³, ki je izšel od 1774–1786 (Wiesinger, 1985, 1945–1946). K uveljavljanju in širjenju nemškega knjižnega jezika v avstrijskih deželah je pripomogla tudi terezijansko-jožefinska šolska reforma (Malmen-vall, 2024, 33). Leta 1774 je izšel šolski zakonik, ki je uvedel obvezno šolanje (SŠR, 16), na področju osnovnega šolstva pa razlikuje tri vrste nemških šol: »normalne šole, glavne šole in splošne ali trivialne šole« (SŠR, 11). Največji pomen pripisuje normalnim šolam, ki med drugim izobražujejo bodoče učitelje. Eden glavnih ciljev osnovnega šolstva je bil širjenje pismenosti (SŠR, 13). V ta namen je Johann Ignaz von Felbiger napisal tri učbenike: *Anleitung zur deutschen Rechtschreibung. Zum Gebrauche der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Staaten*⁴ (1774), *Anleitung zur deutschen Sprachlehre. Zum Gebrauche der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Staaten*⁵ (1775) in *ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Schulen in den kaiserlich-königlichen Staaten*⁶ (1779), ki bodo pri jezikovni analizi besedila deloma služili kot osnova za določitev odstopanj od tedaj veljavnih pravil nemškega pisnega jezika.

Iz prvega pisma (*Briefe*, 5) lahko sklepamo, da se je avtor rodil okoli leta 1737, ko v Ljubljani, kot piše, še ni bilo normalke⁷. Predstavlja se kot neuk, ki ni večš pisanja. Nemščino naj bi torej bolj ali manj obvladal le po posluhu in ne

3 Sl.: *Poskus popolnega slovnico-kritičnega slovarja visokonemškega narečja.*

4 Sl.: *Navodilo za nemški pravopis. Za rabo v nemških šolah v cesarsko-kraljevih deželah.*

5 Sl.: *Navodilo za nemško jezikoslovje. Za rabo v nemških šolah v cesarsko-kraljevih deželah.*

6 Sl.: *Abecednik, za rabo v šolah v cesarsko-kraljevih deželah.*

7 Normalka je bila v Ljubljani ustanovljena 1773, pouk pa se je začel 5. nov. 1775 (Okoliš, 2024, 144–145, 149).

po slovničnih pravilih. Po navedbah Dimitza (1876, 259) so pisma napisana v narečni nemščini (»Laibacher Dialekt«), ki se je takrat govorila v Ljubljani. Pri razčlenitvi besedila se bomo osredinili na nekatere izstopajoče grafemsko-fonološke, morfo-fonemske in morfološke posebnosti nemškega jezika. Nadalje se bomo posvetili zapisu in pomenu prevzetih francoskih besed in sintagem ter nekaterim slogovnim prvinam.

Jezik *Pisem* ima veliko skupnih značilnosti z narečno obarvanim bavarsko-gornjenemškim pisnim jezikom, kot se je razvijal od 16. stoletja dalje (prim. Wiesinger, 2003, 2976–2984).

Karakteristična posebnost tega pisnega jezika – ki jo delno opazamo tudi v *Pismih* – je na področju vokalizma razmejitev ustreznice za srvnem. *i* in *ei*. Diftong, ki je nastal iz dolgega samoglasnika, se zapisuje kot <ei/ey>, stari dvoglasnik pa kot <ai/ay> (prav tam, 2977), npr.:

<ei/ey> za srvnem. <i>i</i>	<ai/ay> za srvnem. <i>ei</i>
<i>bei</i> (Briefe, 41, 51)	<i>ain</i> (Briefe, 14, 20, 21, 22, 25, 28, 31, 32, 36, 39, 48, 49, 50, 55),
<i>bey</i> (Briefe, 19, 23, 27, 30, 36, 44, 47, 56, 57)	
<i>gleich</i> (Briefe, 56, 60, 61)	<i>haissen</i> (Briefe, 16)
<i>drey</i> (Briefe, 20, 30, 59)	<i>haißt</i> (Briefe, 16)
<i>frey</i> (Briefe, 27)	<i>kain</i> (Briefe, 6, 14, 15, 16, 17, 19, 22, 26, 36, 37, 45, 48)
<i>mein</i> (Briefe, 58)	<i>May</i> (Briefe, 47, 48, 49, 56)
<i>sein</i> (Briefe, 50) – svojilni zaimek	<i>Mainung</i> (Briefe, 33)
<i>Speisen</i> (Briefe, 40)	<i>waiß</i> (Briefe, 19) – 1. os. ed. ind. prez. od glagola <i>wissen</i>
<i>Wein</i> (Briefe, 27, 29, 33, 51, 61)	<i>Waizen</i> (Briefe, 19, 20, 32)
<i>zwey</i> (Briefe, 39)	<i>Zapfenstraich</i> (Briefe, 46)

Vendar se avtor *Pisem* tega načela, ki ga sčasoma opušča tudi gornjenemški pisni jezik (Wiesinger, 2003, 2980), ne drži dosledno, tako zasledimo za srvnem. *ei* tudi zapis <ei/ey>, npr.: *ein* (Briefe, 33, 44, 45, 46, 50, 52, 53, 56, 58, 60); *heissen* (Briefe, 40), *kein* (Briefe, (5), 29, 33, 34, 43, 45, 51, 58, 61), *kreinerisch* (Briefe, 34), *Mey* (Briefe, 45, 53, 58, 60, 61), *Unterkreiner*, (Briefe, 41), *weinen* (Briefe, 59), *weiß* (Briefe, 30, 34, 51 – 1. os. ed. ind. prez. od glagola *wissen*), *Zapfenstreich* (Briefe, 46). Večina teh primerov je skladna s priporočili Felbigerja (1774, 12).

Druga značilnost gornjenemškega pisnega jezika je diferenciacija med grafemi <ie/ye> – <ue> za srvnem. dvoglasnika *ie* – *uo*, ki se v bavarskem narečju še vedno izgovarjata kot diftonga, in <i/y> – <u> za srvnem. kratka samoglasnika *i* – *u*, ki sta se na prehodu v zgvnem. podaljšala v odprtih zlogih in enozložnih besedah pred *m*, *n*, *r*, *l*. (Wiesinger, 2003, 2977; Javor Briški, 2020, 57). Te različice najdemo tudi v *Pismih*, npr.:

<ie> za srvnem. <i>ie</i>	<i> za podaljšani srvnem. <i>i</i> v odprtih zlogih ali enozložnih besedah pred nosniki in drsniki
<i>fliegen</i> (Briefe, 33), <i>fliegend</i> (Briefe, 37)	<i>libe</i> (Briefe, 50), <i>liben</i> (Briefe, 54), <i>liber</i> (Briefe, 59)
<i>hier</i> (Briefe, 6, 8, 9, 12, 16, 18, 20–24 idr.)	<i>nider</i> (Briefe, 34)
<i>Lieber</i> (Briefe, (5), 8, 11, 16)	<i>Stifel</i> (Briefe, 19, 20, 35, 50, 56, 57)
<i>niemand</i> (Briefe, 12, 20, 48)	<i>vil</i> (Briefe, 60)
	<i>wider</i> 'ponovno' (Briefe, 12, 21, 23, 24, 27, 30, 32–36, 39, 43, 44, 46–50, 53, 57, 60, 61)

Toda v *Pismih* se zapis <ie> uporablja ne glede na izvor samoglasnikov, torej tudi takrat, ko gre za prvotno kratek srvnem. *i*, npr. *liegen* (Briefe, 18), *viel* (Briefe, 19, 20, 34, 49 idr.), *Frieden* (Briefe, 28, 31), *wieder* (Briefe, 6, 8, 9, 32, 36 idr.). Uporaba digrafa <ie> je skladna s Felbigerjevimi (1774, 10, 14) navodili.

<ue> za srvnem. <i>uo</i>	<u> za srvnem. <i>u</i> v enozložni besedi pred drsnikom ⁸
<i>guet</i> (Briefe, 9, 17, 40, 56)	<i>nur</i> (Briefe, 6, 21, 22, 28, 30 idr.)
<i>Huet</i> (Briefe, 14)	
<i>mues</i> , <i>mueß</i> (Briefe, – (5), 15, 49, 53, 57, 1./3. os. ind. prez. od glagola <i>müssen</i>)	
<i>ruehig</i> (Briefe, 28, 42, 61)	
<i>Schueh</i> (Briefe, 19, 31, 35, 47, 50)	
<i>suechen</i> (Briefe, 60)	

8 Primerov za podaljšan srvnem. *u* v odprtih zlogih v *Pismih* nismo našli.

V redkih primerih zapis v *Pismih* celo odraža monoftongizacijo dvoglasnika *ue*, ki je značilna za standardizirano nemščino po vzoru pisnega jezika na vzhodnosrednjenemški-meissenški osnovi, npr.: *muß* (*Briefe*, 30, 52, 60 – 1./3. os. ind. prez. od glagola *müssen*) (Felbiger, 1775, 58–59).

V gornjenemškem pisnem jeziku se pogosto za kratkima samoglasnikoma *srvnem. i – u* pred drsnikom *r* zapiše *e*, ki olajša izgovarjavo (Wiesinger, 2003, 2977). Vokalska epenteza je bila pogosto zabeležena tudi v *Pismih*: *mier* (*Briefe*, (5), 7, 17, 26, 28, 31, 49, 52, 53, 56, 57, 60, 61), *wier* (*Briefe*, 24, 25, 30, 37, 47–49), vendar zaznamo tudi oblike brez epenteze: *mir* (*Briefe*, (5), 46), *wir* (*Briefe*, 6, 8–10, 16, 21, 23, 28, 29 idr. (prim. Felbiger, 1775, 34)).

Ekvivalent za *srvnem. vokale s preglasom ü, ö, æ, üe*, ki so v narečju delabializirani, označuje v gornjenemškem pisnem jeziku načeloma nevtralna pisna oblika z diakritičnim *e*-jem ali tremo, le samoglasnik *u* pred *g, ck, r* + soglasnikom pod vplivom narečja nima preglasa (Wiesinger, 2003, 2978, 2983). Tako tudi v *Pismih* zaznamo obe različici zapisa za *srvnem. ü, ö, üe*, npr.:

Označen preglas ü	Neoznačen preglas ü
<i>fürsterzbischöfligen</i> (<i>Briefe</i> , 13, 21, 39)	<i>Burger</i> (<i>Briefe</i> , 20, 45, 47, 52)
<i>küssen</i> (<i>Briefe</i> , 26)	<i>Fruehstuck</i> (<i>Briefe</i> , 9)
<i>Stück</i> (<i>Briefe</i> , 30)	<i>Stuck</i> (<i>Briefe</i> , 40, 56)
<i>über</i> (<i>Briefe</i> , 34)	<i>zruck</i> (<i>Briefe</i> , 29, 54, 56, 59)

Označen preglas ö	Neoznačen preglas ö
<i>eröffnet</i> (<i>Briefe</i> , 33, 49)	/
<i>können</i> (<i>Briefe</i> , 52, 60)	/
<i>schön</i> (<i>Briefe</i> , 44, 53, 56)	/

Označen preglas üe	Neoznačen preglas üe
<i>müessen</i> (<i>Briefe</i> , 6, 12, 13, 17, 18, 21, 25, 33, 37, 47, 48, 50)	<i>Fruehstuck</i> (<i>Briefe</i> , 9)
<i>früeh</i> (<i>Briefe</i> , 11, 12, 18)	<i>frueh</i> (<i>Briefe</i> , 11, 15, 20–22, 25, 27–29, 33, 34, 36, 41, 45, 48)

Za *srvnem. ü* in *öü* se v gornjenemškem pisnem jeziku ponavadi uporablja zapis <eu/ew>, le v povezavi z <au> za *srvnem. û* pa <äu> (Wiesinger, 2003, 2978), kar je tudi značilno za *Pisma*, le da avtor pri prvem primeru uporablja

izključno dvočrkje <eu>, npr.: *Leut* (*Briefe*, 44, 50, 51), *Feur* (*Briefe*, 51, 60); *Gebäu* (*Briefe*, 60), *Häuser* (*Briefe*, 13, 46, 48, 51, 60), *Láus* (*Briefe*, 58).

Pogosto pa tudi v gornjenemški pisni jezik prodira dialektalna delabializacija preglasov (Wiesinger, 2003, 2978) kot v pričujočem besedilu, npr.:

Delabializiran srvnem. <i>ü</i>	<i>grin</i> (<i>Briefe</i> , 32, 37), <i>hilzen</i> (<i>Briefe</i> , 56), <i>schitzen</i> (<i>Briefe</i> , 10, 24)
Delabializiran srvnem. <i>ö</i>	<i>efnen</i> (<i>Briefe</i> , 35), <i>franzesisch</i> (<i>Briefe</i> , 44, 45, 60, 61), <i>schen</i> (<i>Briefe</i> , 32, 44, 51, 53), <i>unmeglich</i> (<i>Briefe</i> , 7), <i>untrestlich</i> (<i>Briefe</i> , 7),
Delabializiran srvnem. <i>üe</i>	<i>grieff</i> (<i>Briefe</i> , 61), <i>mied</i> (<i>Briefe</i> , 10, 34 – srvnem. <i>müede</i>), <i>miesen</i> (<i>Briefe</i> , 44, 50, 51, 58)
Delabializiran srvnem. <i>ü</i>	<i>bedeiten</i> (<i>Briefe</i> , 14), <i>Freind</i> (<i>Briefe</i> , 17), <i>Heiser</i> (<i>Briefe</i> , 51, 61), <i>Schuelgebey</i> (<i>Briefe</i> , 46), <i>seibern</i> (<i>Briefe</i> , 60), <i>teitsch</i> (<i>Briefe</i> , 17), <i>Würthshaiser</i> (<i>Briefe</i> , 15)

Prav tako značilno za bavarski dialekt je, da *e* oz. *ä* zveni kot *ö* (Weinhold, 1867, 24–25, 41). To se deloma odraža tudi v *Pismih*, npr.: *Bótt* (*Briefe*, 56 – ‘Bett’), *gôben* (*Briefe*, 59, 61 – ‘geben’), *Hôfen* (*Briefe*, 7 – ‘Häfen’), *Lóder* (*Briefe*, 19 – ‘Leder’), *Sôcken* (*Briefe*, 6 – ‘Säcken’), *Zôch* (*Briefe*, 35 – ‘Zeche’), pred *r* pa *ü* preide v *e* (Weinhold 1867, 26): *derfen* (*Briefe*, 6, 45 – ‘dürfen’).

Drugi bolj sporadični dialektalni pojavi na področju vokalizma so prehod *i* > *ü*, predvsem pred *r*, (Tauber, 1993, 61; Weinhold, 1867, 45–46), *o* > *u* in *u* > *o* (prav tam, 43, 37), *o* > *a* (prav tam, 14, 18), *ai* > *â* (prav tam, 52) in *a* brez preglasa (prav tam, 17), npr.:

<i>i</i> > <i>ü</i>	<i>Kabuzinerkürch</i> (<i>Briefe</i> , 60 – ‘Kapuzinerkirche’), <i>Kürchen</i> (<i>Briefe</i> , 59 – ‘Kirche’), <i>Wúr</i> (<i>Briefe</i> , 59 – ‘wir’), <i>Würt(h)shaus</i> (<i>Briefe</i> , 16, 37, 39 – ‘Wirtshaus’); <i>versüchert</i> (<i>Briefe</i> , 12 – ‘versichert’), <i>Kústenweiß</i> (<i>Briefe</i> , 18 – ‘kistenweise’), <i>schúck ich</i> (<i>Briefe</i> , 50 – ‘schicke ich’)
<i>o</i> > <i>u</i>	<i>Dumkirchen</i> (<i>Briefe</i> , 15 – ‘Domkirche’), <i>Nurmall Schull</i> (<i>Briefe</i> , (5) – ‘Normalschule’)
<i>u</i> > <i>o</i>	<i>korier⁹</i> (<i>Briefe</i> , 25 – ‘Kurier’)
<i>o</i> > <i>a</i>	<i>Kalon</i> (<i>Briefe</i> , 18, 46, 50, 51, 53, 57, 58 – ‘Kolonne’), <i>Marast</i> (<i>Briefe</i> , 57 – ‘Morast’), <i>Saltaten</i> (<i>Briefe</i> , 51 – ‘Soldaten’)

9 Tudi *Kurrier* (*Briefe*, 28).

<i>ai > â</i>	<i>Getrad</i> ¹⁰ (<i>Briefe</i> , 22, 27, 28, 30, 31 – ‘Getreide’), <i>Labach</i> ¹¹ (51, 53, 55, 61 – ‘Laibach’), <i>Unterkran</i> (<i>Briefe</i> , 12, 21, 23, 29 – ‘Unterkrain’)
<i>a</i> brez preglasa ¹²	<i>Kase</i> (<i>Briefe</i> , 33), <i>Nachtwachter</i> (<i>Briefe</i> , 52), <i>Trager</i> (<i>Briefe</i> , 58), <i>verlaßt</i> (<i>Briefe</i> , 29)

Zelo pogosto se v besedilu – kakor tudi v bavarskem narečju (Ebert idr., 1993, 79; Weinhold, 1867, 28) – pojavlja sinkopa samoglasnika *e* v predponi *ge-*, predvsem v preteklem deležniku, kot *gantwortet* (*Briefe*, 17 – ‘geantwortet’), *ghabt* (*Briefe*, 14, 18, 35 – ‘gehabt’), *geist* (*Briefe*, 8, 31 – ‘gereist’), *gritten* (*Briefe*, 9, 12, 29, 41 – ‘geritten’), *gwesen* (*Briefe*, 9 – ‘gewesen’), zasledimo jo tudi na drugih mestih, npr.: *habn* (*Briefe*, 14, 15, 20, 21–23, 25, 28 – ‘haben’), *unsre* (*Briefe*, 27 – ‘unsere’), *Templ* (*Briefe*, 60 – ‘Tempel’) idr. Obstajajo pa tudi nesinkopirane oblike, npr.: *haben* (*Briefe*, 18, 23–25, 27, 30, 32–35, 43, 45–47, 49–53, 56, 58, 60, 61) idr.

V besedilu opazamo na nekaterih mestih tudi t. i. ektlipso, ki je prav tako značilna za gornjenemška narečja. Gre za izpad nenaglašnega vokala *-e-* med enakima ali podobnima glasoma, kar posledično privede do nejasnih slovničnih oblik (Schmidt, 2007, 374; Ebert idr., 1993, 235), npr.: *ein ganzen Wagen* (*Briefe*, 35 – ‘einen ganzen Wagen’), *wenn ain d’Batrol anruft* (*Briefe*, 20 – ‘wenn einen die Patrouille anruft’), *weil er kain andern Paß, als ein französischen ghabt hat* (*Briefe*, 26 – ‘weil er keinen anderen Pass als einen französischen gehabt hat’).

Manj pogosta kot sinkopa je apokopa, ki je značilna za bavarsko narečje (Weinhold, 1867, 30), pojavlja pa se tudi v gornjenemškem pisnem jeziku (Wiesinger, 2003, 2978–2979, 2983). Avtor *Pisem* velikokrat – ne pa dosledno – izpušča nenaglašeni samoglasnik *-e* v izglasju¹³, npr.: *kain Höll* (*Briefe*, 14 – ‘keine Hölle’), *mein Mueter* (*Briefe*, (5) – ‘meine Mutter’), *ohne Gnad* (*Briefe*, 13, 50 – ‘ohne Gnade’); *hab ich* (*Briefe*, 12, 48, 52, 53 – ‘habe ich’), *ich werd* (*Briefe*, 31 – ‘ich werde’).

10 Z dvoglasnikom: *Getraid* (*Briefe*, 61).

11 Vendar *Laibach* (*Briefe*, 7, 10, 14, 16, 28).

12 Samoglasnik *a* je načeloma preglašen.

13 Apokopa, ki je tudi prisotna v gornjenemškem pisnem jeziku, se odraža tudi v morfologiji (prim. Wiesinger, 2003, 2978–2979).

Na področju konzonantizma v *Pismih* med drugim izstopa izguba zvanečnosti zapornika *b* v vzglasju, ki je značilna za bavarsko narečje in se tudi pogosto ohranja v gornjenemškem pisnem jeziku (Wiesinger, 2003, 2978). Prehod *b* > *p* se v pričujočem besedilu pojavlja npr. v sledečih besedah: *Paron* (*Briefe*, 33), *Paßgeigenfarben* (*Briefe*, 28), *plessi(e)rt* (*Briefe*, 44, 59), *Ponabarth* (*Briefe*, 13, 16, 21, 22, 27, 40), *Prief* (*Briefe*, 38), *Puchtrucker* (*Briefe*, 10).

Pogostejše se *p* zapisuje <*b*>, kar lahko razlagamo z bolj mehko izgovarjavo soglasnika *p* v bavarskem narečju, zato se *b* in *p* slušno in pisno pogosto zamenjuje, še posebno pri tujkah se *p* zapiše kot <*b*> (Weinhold, 1867, 124, 127), npr.: *Abbetit* (*Briefe*, 41, 50), *Bonabarth* (*Briefe*, 9)/*Ponabarth* (*Briefe*, 13, 16, 21, 22, 27, 37, 39, 40), *Brozeß* (*Briefe*, 55), *publizi(e)rt* (*Briefe*, 12, 15, 17–19, 61), *Republig* (*Briefe*, 9), *Trubben* (*Briefe*, 58, 60).

Kot piše Weinhold (1867, 144–154), se zobni nezveneči zapornik *t* v narečju izgovarja bolj mehko in se tako v izgovarjavi približuje zvanečemu zaporniku *d*. Zato se – nekajkrat tudi v naših *Pismih* – pojavlja zapis <*d*> za *t* in obratno, npr.:

<i>t</i> > < <i>d</i> >	<i>d</i> > < <i>t</i> >
<i>Atjudanten</i> (<i>Briefe</i> , 40 – ‘Adjutanten’)	<i>Atjudanten</i> (<i>Briefe</i> , 40 – ‘Adjutanten’)
<i>Brod</i> (<i>Briefe</i> , 13, 20, 27 – ‘Brot’)	<i>Bater</i> (<i>Briefe</i> , 44 – ‘Bader’)
<i>Zeidung</i> (<i>Briefe</i> , 35 – ‘Zeitung’)	<i>Beteckung</i> (<i>Briefe</i> , 8, 40, 42, 61 – ‘Bedeckung’)

Zaradi podobne izgovarjave guturalov *g* in *k* v bavarskem narečju (Weinhold, 1867, 178) ponekod variira zapis: *g* > *k* in *k* > *g*, npr.:

<i>g</i> > <i>k</i>	<i>k</i> > <i>g</i>
<i>Bekleitung</i> (<i>Briefe</i> , 42 – ‘Begleitung’)	<i>Broglamazion</i> (<i>Briefe</i> , 10 – ‘Proklamation’)
<i>Kalop</i> (<i>Briefe</i> , 55 – ‘Galopp’)	<i>Krange</i> (<i>Briefe</i> , 34 – ‘Kranke’)
<i>Klocken</i> (<i>Briefe</i> , 6 – ‘Glocken’)	<i>Musig</i> (<i>Briefe</i> , 13, 19, 21, 28, 31–33 – ‘Musik’)
<i>Kranatier</i> (<i>Briefe</i> , 44 – ‘Granadier’)	<i>Zugger</i> (<i>Briefe</i> , 56 – ‘Zucker’)

V *Pismih* se občasno pojavlja zapis <*g*> za <*ch*> v obrazilu *-lich*, ki je prav tako značilen za bavarsko narečje (Weinhold, 1867, 184), npr.: *abscheilige* (*Briefe*, 37 – ‘abscheuliche’), *kaiserlige* (*Briefe*, 12, 26, 30, 34, 35, 42, 43, 53, 61 – ‘kaiserliche’), *zeitlig* (*Briefe*, 45 – ‘zeitlich’).

Posebna značilnost bavarskega dialekta je *b* za *w* v vzglasju. Weinhold (1867, 127–129) omenja, da je ta izgovarjava značilna za Slovence, ko govorijo nemško. V besedilu smo ugotovili le en primer: *Benezaner* (*Briefe*, 34 – ‘Venezianer’). Pojavlja se tudi *w* za *b*, kar je prav tako značilno za bavarščino (Tauber, 1993, 132–133), npr.: *Wankozettl* (*Briefe*, 21 – ‘Bankzettel’), *Tawakamt* (*Briefe*, 60 – ‘Tabakamt’).

Narečne značilnosti v *Pismih* na morfo-fonemskem področju so neštete proklize in enklize (prim. Rein, 2003). Pri proklitikah gre velikokrat za člene ali predlog *zu*, posamezno pa tudi za osebne zaimke, ki se opirajo na naslednjo naglašeno besedo, npr.:

Členi	<i>d’Bauern</i> (<i>Briefe</i> , 6, 18, 22, 30), <i>d’Burgerschaft</i> (12, 24), <i>d’Fabrigantin</i> (<i>Briefe</i> , 11, 14), <i>d’Franzosen</i> (<i>Briefe</i> , (5), 6, 11, 18, 20, 23, 25, 27, 29, 30, 31, 33, 36, 43, 46, 50, 52, 53, 56, 57–58)
Predlog <i>zu</i>	<i>z’Mittag</i> (<i>Briefe</i> , 8, 14, 25, 48), <i>z’halten</i> (<i>Briefe</i> , 10, 40), <i>z’ vill</i> (<i>Briefe</i> , 41), <i>z’weit</i> (<i>Briefe</i> , 49)
Osebni zaimki	<i>s’ mueß</i> (<i>Briefe</i> , 15 – ‘es muß’), <i>s’ ihn</i> (<i>Briefe</i> , 15 – ‘sie ihn’)

Pri enklizah se večinoma osebni zaimek opira na glagol pred seboj, bolj redko na predlog ali veznik, posamezno se člen naslanja na predlog ali osebni zaimek na osebni zaimek, npr.:

Glagol in osebni zaimek	<i>habens, habns, habn’s</i> (<i>Briefe</i> , 11, 26, 32, 34, 36, 39, 42, 43, 47, 48, 51, 56–58, 61 – ‘haben sie’), <i>ist’s</i> (<i>Briefe</i> , 6, 48 ‘ist es’) – <i>wars</i> (<i>Briefe</i> , 6, 41 – ‘war es’)
Predlog in osebni zaimek	<i>damits</i> (<i>Briefe</i> , 34 – ‘damit es’),
Veznik in osebni zaimek	<i>weils</i> (<i>Briefe</i> , 35, 39, 41 – ‘weil sie’), <i>wenn’s, wenns</i> (<i>Briefe</i> , 45, 47, 61 – ‘wenn sie’)
Predlog in člen	<i>aufn, auf’n</i> (<i>Briefe</i> , 13, 17, 19 – ‘auf den’), <i>auf’s, aufs</i> (<i>Briefe</i> , 19, 23, 24, 29, 56 – ‘auf das’), <i>bein</i> (<i>Briefe</i> , 31, 35, 53, 56, 59 – ‘bei den’), <i>vor’s</i> (<i>Briefe</i> , 14 – ‘vor das’)
Osebni zaimek in osebni zaimek	<i>ers</i> (<i>Briefe</i> , 47 – ‘er es’), <i>ichs</i> (<i>Briefe</i> , 17 – ‘ich es’)

Od morfoloških posebnosti besedila, ki odstopajo od regulirane rabe, kot jo med drugim določa Felbinger (1775, 7, 23, 46), bomo izpostavili dve značilnosti. Prva je tvorjenje preteklega deležnika brez predpone *ge-*, ki se v

gornjenemških narečjih izpušča bolj pogosto in dalj časa kot v drugih dialektih (Ebert idr., 1993, 238), npr.: *ankommen/ankummen* (*Briefe*, 21, 22, 25, 27, 31, 42, 43, 47, 53, 59 – ‘angekommen’), *gangen* (*Briefe*, 32, 34 – ‘gegangen’), *trunken* (*Briefe*, 57 – ‘getrunken’).

Druga posebnost pa je zamenjava *ihn/ihm*¹⁴ in pregibalnih slovničnih morfemov *-em/-en* v 3. in 4. sklonu ednine samostalnikov moškega oz. srednjega spola, ki je prav tako značilna za narečje, pojavlja pa se še v 1. polovici 18. stoletja v gornjenemškem pisnem jeziku (Wiesinger, 2003, 2982). Medtem ko je zamenjava osebnega zaimka v *Pismih* bolj redka, je zamenjava slovničnih morfemov bolj pogosta, npr.: *zu ihn* (*Briefe*, 17), *mit ihn* (*Briefe*, 44), *ihm gfragt hat* (*Briefe*, 52); *mit seinen Auftrag* (*Briefe*, 9), *auf den Rathaus* (*Briefe*, 9), *auf den Blatz* (*Briefe*, 32), *an diesen Tag* (*Briefe*, 19).

Da bi anonimni avtor bralcu čimbolj avtentično približal dogajanje med francosko okupacijo na Kranjskem, besedilo med drugim vključuje francoske besede in sintagme, ki so jih slišali prebivalci, vendar ne v slovnično pravilni obliki. Večino jih zapisuje po posluhu, kot bi jih napisal nekdo, ki ne zna francosko, npr.: *Atolerie* (< frc. l’artillerie, *Briefe*, 47), *Barabli, Barablien* (< frc. le parapluie, *Briefe*, 32), *Batrol* (< frc. la patrouille, *Briefe*, 20), *Biketer*¹⁵ (< frc. piquet, *Briefe*, 23), *Broglamazion* (frc. la proclamation, 10), *Eschkadron* (< frc. l’escadron, 14), *Komiser, komisari, Kommissari, Kommiser, Kommisår, Kommissier* (< frc. le commissaire, *Briefe*, 19, 20, 23, 25, 27, 28, 32, 35, 47–50, 56), *Korton* (< frc. le cordon, *Briefe*, 26, 49), *Kuraschi* (< frc. le courage, *Briefe*, 14), *Petetschen* (< frc. la pétéchie¹⁶, *Briefe*, 34); pas se (< frc. passez, *Briefe*, 17), *tut Swit* (< frc. tout de suite, *Briefe*, 47, 50).

Zapis nekaterih imen oz. besed, ki jih bralec lahko asociira z drugim pomenom, ima na osnovi inkongruence komičen potencial (prim. Javor Briški, 2005, 61–66), ker združuje stvari, ki nimajo nič skupnega.¹⁷ Tako ime generala *Bernadotte* zapisuje *Bårntod* (*Briefe*, 8, 12, 13, 18, 42, 45–48, 52, 58), kar bi lahko razumeli kot ‘smrt medveda’. Ekvivalent za francosko besedo *chasseurs*, ki označuje vojaka infanterije ali kavalerije,¹⁸ je *Scheißår* (*Briefe*, 9, 12, 14, 18, 19, 21, 25, 29, 33, 36, 40–43, 45, 53, 55, 56, 59, 61), kar spominja na ‘Scheißer’,

14 V *Pismih* le redko.

15 <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB?lemid=P04815>, 02. 03. 2025.

16 www.woerterbuchnetz.de/DWB/petesche; Définitions : pétéchie - Dictionnaire de français Larousse, 02. 03. 2025.

17 Peter Wenzel (1989, 181) to obliko inkongruence imenuje konsociacija.

18 Définitions : chasseur - Dictionnaire de français Larousse, 02. 03. 2025.

torej na nekoga, ki 'serje'. S to označbo pisec karnevalsko degradira francoske vojake in jih izroča ambivalentnemu smehu (prim. Bachtin, 1995). Komično asociacijo vzbuja tudi zapis za francosko besedo *citoyen* ('meščan'): *sitno je* (*Briefe*, 17, 20), kar bi v slovenščini pomenilo 'zoprno je', s čimer bi avtor lahko prikrito izražal svoje neodobravanje francoske okupacije. V osmem pismu pa je ljubljanski meščan *Citoyen* (*Briefe*, 56) zapisal pravilno, kar kaže, da avtor le ni tako neizobražen, kot je kazalo na začetku.

Francoze pogosto posmehljivo imenuje *Franziskerkel* (*Briefe*, 18, 23, 25–28, 34, 36, 39, 42, 54, 60). Označbo bi glede na besedne komponente lahko interpretirali slabšalno kot 'französische Kerle', torej 'francoski dedci', hkrati pa *Franziskerkel* v avstrijskem narečju pomeni 'kadilna sveča'¹⁹.

Druga značilnost humorističnega sloga *Pisem* je ironija (Farinelli, 2023, 332), ki je za recipienta jasna razlika med dobesednim in mišljenim (Allemann, 1970, 16, 28). Po Bachtinu (1979, 213) je ironija dvoglasna beseda, ki je ambivalentna, ker v karnevalskem smislu združuje pohvalo in grajo (Bachtin, 1990, 64). Francoze npr. ironično imenuje *die saubern Gást* (*Briefe*, 28 – 'dični gostje'), kar glede na zgodovinski kontekst nima enoznačnega pozitivnega pomena, temveč implicira skrito kritiko, izjave torej ne smemo razumeti dobesedno. Drugi primeri za ironijo so:

Um 2 Uhr Nachmittag haben uns wider ain Rithmaister mit 40 Scheiß-år und in ainer Stund wider 156 Husaren mit ihrer Gegenwart beehrt. (<i>Briefe</i> , 29)	Ob dveh popoldan so nas s svojo prisotnostjo vnovič počastili konjeniški stotnik in 40 <i>chasseurs</i> , v eni uri pa še 156 huzarjev.
Wann wir nur den lieben Gast von Hals hetten! (<i>Briefe</i> , 32)	Le kdaj se bomo znebili ljubljenega gosta!
keine Liebhaber von Wasser trinken (<i>Briefe</i> , 34)	niso bili ljubitelji vode
d'Suportation ist bey dem Volg wohl schen, die Generals und Offizier derfen den Gemeinen kain Wort sagen, wenn's nit wollen bruegelt werden (<i>Briefe</i> , 44)	lepa pokorščina je pri tem ljudstvu, ko generali in častniki ne smejo reči niti besede navadnim vojakom, če nočejo biti tepeni

19 Franziskerkel: Rechtschreibung, Bedeutung, Definition, Herkunft: *Duden*, 02. 03. 2025.

Eben kumt die traurige Nachricht, daß d'Franzosen in Kraxen ainen armen Bauern erschossen haben, weil er ihnen sein Ferd nit hat schenken wollen. (<i>Briefe</i> , 50)	Pravkar smo prejeli žalostno vest, da so Francozi v Krašnji ustrelili nekega ubogega kmeta, ker jim ni hotel podariti svojega konja.
drin stehts, daß d'Franzosen alle Pferd, die sie von unsern Bauern ausborgt haben, wider z'ruck stellen (<i>Briefe</i> , 50)	V njem beremo, da morajo Francozi vrniti vse konje, ki so si jih izposodili od naših kmetov
unt weil ich nit gschwint gnug hab laufen können, hat mier einer ein Bar Strixen geben, da hab ich mich aber balt aus den Staub g'macht, denn mier will d'französische Kost nit behagen. (<i>Briefe</i> , 52)	ker nisem mogel dovolj hitro teči, mi je nekdo pomagal s konopcem, in tako sem se nemudoma pobral od tam, kajti ni mi do te francoske specialitete.
Den 8 Mey frueh um 2 Uhr haben einzelige Trubben zu 30 unt 50 Man angfangen weck z'marschiern, unt um 7 Uhr ist der Rest auch bein Templ hinaus. Mein Segen wirt sie auf den Weg begleiten. (<i>Briefe</i> , 60)	Osmega maja kmalu po drugi uri so začele odhajati posamezne skupine po 30 in 50 mož in ob sedmih so vsi preostali zapustili naše svetišče. Naj jih po poti spremlja moj blagoslov.

V zadnjem pismu avtor opušča ironijo ter jasno in nedvoumno izraža svoje negativno stališče do okupatorjev ter svojo radost in olajšanje, potem ko so Francozi zapustili mesto: *O Herr Gvatter! wie wohl ist mier jetzt weil wir einmal ganz von den abscheiligen Volg loß seyn*²⁰ (*Briefe*, 60).

Slog avtorja, ki dogajanje opisuje iz subjektivne perspektive, je na splošno čustveno obarvan in hudomušen, stalne besedne zveze, ki so značilne za pogovorni jezik (Farinelli, 2023, 331–332), pa besedilu dajejo ljudski pečat, npr.:

Herr Gvatter diese Friedensbedingungen mu ^e essen unserm Kaiserhof wohl recht spanisch vorkommen. ²¹ (<i>Briefe</i> , 25)	Gospod boter, ti mirovni pogoji se bodo morali našemu cesarskemu dvoru zdeti kot španska vas.
---	---

20 O, gospod boter! Kako dobro se počutim zdaj, ko smo se rešili tega odvratnega ljudstva. Gl. slovenski prevod.

21 Dobesedno: zdeti špansko.

Au weh! die Bauern werden drein schauen, sie haben glaubt, wenn d'Franzosen da seyn, so derfen's keine Gab, und kein Schranken zahlen, und waren der Meinung, daß ihnen die bratnen Vögel ins Maul fliegen werden. (<i>Briefe</i>, 33)	Ojoj! To bodo kmetje debelo gledali; mislili so, da jim ne bo treba plačati nobenega davka ali carine, če so tam Francozi, mislili so, da jim bodo pečene piške same od sebe letele v usta.
Um 6 Uhr wollt ein Kranatier aus ein Wirtshaus auf französisch, daß ist ohne z' zahlen, fortgehn (<i>Briefe</i>, 44)	Ob šestih je hotel neki grenadir 'po francosko' oditi iz neke gostilne, ne da bi plačal

Iz analize je razvidno, da nemškega jezika v *Pismih* v vseh njegovih segmentih ne moremo povsem izenačiti z narečjem, ki se ga je takrat govorilo v Ljubljani. Po eni strani ga zaznamujejo izrazito dialektalne oblike, kot so labializacija samoglasnikov *e/ä* > *ö*, določene samoglasniške spremembe, pogosta sinkopa in ektlipsa, zamenjava zapornikov, proklize in enklize ter tvorjenje preteklega deležnika brez predpone *ge-*, po drugi strani pa ima veliko skupnih značilnosti z – narečno obarvanim – gornjenemškim pisnim jezikom, kot so zapisovanje dvoglasnikov <*ei/ey*> za srvnem. *i* in <*ai/ay*> za srvnem. *ei*, razlikovanje med grafemi <*ie*> – <*ue*> in <*i*> – <*u*> glede na izvor, epenteza, zapis preglašanih samoglasnikov, apokopa ter zamenjava *ihn/ihm* in pregibalnih slovničnih morfemov *-em/-en*. Gornjenemške značilnosti sicer prevladujejo, vendar opazamo tudi določene nedoslednosti, ki so verjetno posledica vpliva vzhodnosrednjemškega pisnega jezika, ki od 70-ih let 18. stoletja počasi prodira tudi v habsburške dežele. Skladno s Felbigerjevimi pravili so npr. opuščanje digrafa <*ai*> v prid <*ei/ey*>, zapis <*ie*> za dolgi *i*, monoftongizacija dvoglasnika *ue* ter opuščanje sinkope in epenteze.

Humoristično-ljudski slog *Pisem* med drugim zaznamujejo francoske besede in sintagme, ki pričarajo zven tujega jezika, kot so ga zaznali meščani med francosko zasedbo, njihov zapis po posluhu pa mestoma implicira komične asociacije s karnevalsko komponento. Drugi slogovni značilnosti sta ironija, ki kot 'dvoglasna beseda' omogoča prikrito kritiko Francozov in njihovega ravnanja, ter frazemi, značilni za ljudski jezik.

Izjava avtorja na začetku prvega pisma, da je neizobražen in skoraj nepismen, se ob pravilnem zapisu francoske besede, poznavanju konvencij gornjenemškega pisnega jezika in delnem upoštevanju jezikovnih pravil, kot jih zapisuje Felbiger, ne zdi verodostojna.

Viri in literatura

Viri

Allgemeine Schulordnung, für die deutschen Normal- Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1774.

Briefe eines Bürgers in Laibach, an seinen Gvatter in Laaß über das Betragen der Franzosen während ihrem Aufenthalt in Krain. Laibach, 1797 (= *Briefe*).

[Felbiger, Johann Ignaz von]: *Anleitung zur deutschen Rechtschreibung. Zum Gebrauche der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Staaten.* Wien: Verlag der deutschen Schulanstalt, 1774.

[Felbiger, Johann Ignaz von]: *Anleitung zur deutschen Sprachlehre. Zum Gebrauche der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Staaten.* Wien: Verlag der deutschen Schulanstalt, 1775.

[Felbiger, Johann Ignaz von]: *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erbländern.* Frankfurt/Leipzig, 1777.

[Felbiger, Johann Ignaz von]: *ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Schulen in den kaiserlich-königlichen Staaten.* Laybach: gedruckt und zu finden bey Johann Friedrich Eger, [1779].

Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v cesarskih kraljevih dednih deželah (prev. Batič, Matic). *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje* 33/LVII, 2024 (= SŠR), str. 9–22.

Literatura

Allemann, Beda, 1970: Ironie als literarisches Prinzip. V: *Ironie und Dichtung* (ur. Schaefer, Albert). München: Beck, str. 10–37.

Bachtin, Michail M., 1979: *Die Ästhetik des Wortes.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Bachtin, Michail M., 1990: *Literatur und Karneval. Zur Romantheorie und Lachkultur.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Bachtin, Michail M., 1995: *Rabelais und seine Welt. Volkskultur als Gegenkultur.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Dimitz, August, 1876: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*, Bd. 4. Laibach: I. Kleinmayr & F. Bamberg.

- Farinelli, Patrizia, 2023: Zgodovinska pričevalna vrednost anonimnih pisem o dogajanju v Ljubljani med prvo francosko okupacijo (1797). *Kronika* 71/2, str. 327–334.
- Javor Briški, Marija, 2005: *Die Zimmerische Chronik. Studien zur Komik als Medium der Dialogisierung des historischen Diskurses*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Javor Briški, Marija, 2020: *Nemščina v diahroni perspektivi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL.
- Legan Ravnikar, Andreja, 2024: Slovenski jezik v prevodu Splošnega šolskega reda s poudarkom na oblikovanju slovenske pedagoške terminologije. *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje* 33/LVII, str. 104–125.
- Malmenvall, Simon, 2024: Ozadje, pomen in počastitev 250. letnice izida šolskega zakonika Marije Terezije. *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje* 33/LVII, str. 23–36.
- Okoliš, Stane, 2024: Ustanovitev normalke v Ljubljani in širjenje javne osnovnošolske mreže na Kranjskem. *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje* 33/LVII, str. 126–154.
- Rein, Kurt, 1983: Kontraktion in deutschen Dialekten. V: *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung* (ur. Besch, Werner in drugi), Bd. 2. Berlin/New York: De Gruyter, str. 1147–1153.
- Tauber, Walter, 1993: *Mundart und Schriftsprache in Bayern (1400–1800). Untersuchungen zur Sprachnorm und Sprachnormierung im Frühneuhochdeutschen*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Weinhold, Karl, 1867: *Bairische Grammatik*. Berlin: Dümmler.
- Wenzel, Peter, 1989: *Von der Struktur des Witzes zum Witz der Struktur. Untersuchungen zur Pointierung in Witz und Kurzgeschichte*. Heidelberg: Winter.
- Wiesinger, Peter, 1985: Die Entwicklung des Verhältnisses von Mundart und Standardsprache in Österreich. V: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* (ur. Besch, Werner in drugi), Bd. 2. Berlin/New York: De Gruyter, str. 1939–1949.
- Wiesinger, Peter, 2003: Aspekte einer österreichischen Sprachgeschichte der Neuzeit. V: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* (ur. Besch, Werner in drugi), Bd. 3. Berlin/New York: De Gruyter, str. 2971–3001.

Spletni viri

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>, 02. 03. 2025.

Dictionnaire français – Dictionnaires Larousse français monolingue et bilingues en ligne, <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>, 02. 03. 2025.

Wörterbuch der deutschen Sprache, Duden Online, <https://www.duden.de/woerterbuch>, 02. 03. 2025.